तमु (गुरुङ) भाषामा खेमा लिपिको प्रयोग

–भिम तमु (गुरुङ), देवदह रुपन्देही

लेखन परम्परा विकसित नभई बोलिचालीको रुपमा नै सीमित रहेको तमु भाषाको कुनै लिखित साहित्य त्यति विकसीत नभए पनि गुरुङ्ग जातिको भाषिक समाजमा कथ्य रुपमा नै यसको अस्तित्व जिवीत रहेको पाईन्छ । गुरुङहरुको खेगी (पुरोहित) हरु पच्यू र क्लेप्रीको मौखिक “पे” शास्त्रमा प्रशस्त तमु भाषाहरुका अंशहरु रहेता पनि लिखित पुराना पुस्तकहरु नपाइएकाले खेगीहरुले प्रयोग गर्ने तमु भाषा “चों क्यूई ” पनि स्पष्ट रुपमा गुरुङ भाषा भित्र आउन सकेको छैन । देशको नयाँ संविधानले प्रत्येक भाषिक समुदायको भाषा, लिपी र संस्कृतिलाई संरक्षण, सवर्धन र विकास गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । त्यसैले आफ्नो भाषा , लिपी , संस्कृतिको विकास गर्नको लागि विभिन्न जनजातिहरुमा जाँगर , जोश र उत्साह केही मात्रामा भने पनि देखा परेको छ । व्यक्तिगत र संस्थागत दुवै रुपमा यसका लागि प्रयासहरु शरु भईरहेका छन् । फलस्वरुप गुरुङ्ग भाषामा विभिन्न फिल्महरुको निर्माण लगायत गीत पुस्तक, कविता संग्रह, शब्दकोष, विभिन्न अनुसन्धानात्मक लेख आदि कृतिहरु प्रकाशित भईरहेका छन् । साथै वि.स. २०५३ सालमा ने.रा.प्र.प्र. प्रकाशित स्व घन बहादुर तमु द्वारा लिखित तथा सम्पादन गरेको आधारभूत गुरुङ्ग व्याकरण प्रकाशित गरेको छ । जसको कारणले पाठ्यक्रम विकास केन्द्र सानो ठिमी भक्तपुर द्वारा कक्षा एक देखि पाँच सम्मका पाठ्यपुस्तक प्रकाशित भएका छन् ।

गुरुङ समाजमा आएको लिपि खेमा लिपि

विश्वमा भएका धेरै आदिवासी समुदायको भाषाहरु लिपिको अभावमा लोप हुदै गइरहेका छ । नेपालको संर्न्दभमा पनि विभिन्न आदिवासी समुदायहरुका लिपि नभएकोले केही मातृभाषाहरु मृतावस्थामा छन् , तमु भाषा पनि लोपोन्मुख छ । तमु भाषा लेख्य रुपमा नभएकोले भाषामा एकरुपता पाइदैन । लेख्य रुपमा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तकहरु नबन्नले ठेट तमु भाषाका शब्दहरु लोप हुदै नयाँ आगन्तुक शब्दहरुले डेरा जमाउदै गएको छ । अलिखितको कारण हाम्रा खेगिहरु पच्यू-क्लेप्रीहरुको पे (शास्त्र) क्रमश: लोप हुदै गइरहेको छ र मौखिक भएकाले पे मा एक रुपता गर्न गाह्रो भै रहेको छ । भाषा विद् स्व. धनबहादुर गरुङ्गले लिपिकै अभावमा तमु भाषालाई दिर्घकालीन बनाउन गाह्रो भएको बताउनु भएको “ङ्यो नि ङ्योई क्ह्यूई” तमु पुस्तकमा उल्लेख छ । बुद्विजीविवर्ग , खेगीहरु , तमु भाषाका शुभ चिन्तक तमुहरु उर्पयुक्त निकासको खोजिमा रहेको बेलामा स्याङ्जा क्ल्होसराका खेगी पच्यू स्व. पिम बहादुर तमुले वि. स. २०४५/०४६ सालतिर खेमा लिपिको अवधारणा ल्याउनु भयो । सो खेमा लिपिको अवधारणालाई बुटवलका बुद्विजीवि बालनरसिंह गरुङ्गले मूर्तरुप दिई प्रथम पटक २०५० मंसिर १२ मा सम्पन्न ”नेपालमा राष्ट्रिय भाषाहरुका समस्या र निराकरणका उपाय “ बिषयक गोष्ठीमा प्रस्तुत गर्नु भएको थियो । तत्पश्चात् तमु भाषा तथा खेमा लिपि विकास केन्द्रिय समितीले देश व्यापीरुपमा परिक्षण प्रशिक्षण कक्षाहरु संचालन गरि सकेको छ । खेमा लिपि तमुहरुका महान सृष्टि ग्रन्थ क्येर्लोमा उल्लेख भए अनुसार खे र माँ सँग सम्बन्धीत रहेको छ र यसमा २९ व्यञ्जन वर्ण, ८ स्वर वर्ण र ६ सहयोगी बर्ण रहेको छ । खेमा लिपिलाई २०५२ सालमा काठमाण्डौमा सम्पन्न तमु छोंज धिंको ऐतिहाँसिक प्रथम राष्ट्रिय महाधिवेशनले र पोखरामा सम्पन्न दोश्रो राष्ट्रिय महाधिवेशनले समेत पास गरे कै हो । तर अगुवाहरुले त्यसलाई कसरी बैज्ञानिकीकरण गर्न सकिन्छ कसरी हाम्रो मौलिक लिपिको रुपमा विकसित गरेर लैजान सकिन्छ भन्ने तर्फ नलागी हाल सम्म षडयन्त्र पुर्ण ढंगले विधानमा प्रस्तावित लिपिको रुपमा राखी अनिर्णयको बन्दी भई तमु भाषाको संरक्षण संवर्धनको बाटोमा अवरोध खडा गरेर राख्नु दुर्भाग्य हो ।

खेमा लिपीलाई कम्प्युटर फण्ट तयार पारी की बोर्ड बाट लेखन कार्य भईसकेको अवस्था छ र यस सम्बन्धी वेभसाइट समेत निर्माणधीन अवस्थामा छ । २०५२ सालमा भएको राष्ट्रिय महाधिवेशनबाट तमु लिपि पास भएको भनि सिक्किमका तमुहरुले राज्य सरकार सँग माग गरि सोहि समय देखि नै तमु खेमा लिपि मै तमु भाषा कक्षाहरु सरकारी तवर बाटै पठन पाठन भै सकेको छ भने लिपि मै “सिक्किम हेरल्ड” भन्ने साप्ताहिक पत्रिका नियमित प्रकाशन भैरहेको छ ।

कस्तो छ त यो खेमा लिपि :

तमु खेमा प्ह्री (तमु खेमा लिपि)

<u>मांप्ह्री (स्वर वर्ण)</u>

♍	♍ ♐	♍ ●	♍ ❑		♍ ✈	♍	♍ 💧

				♍⚐		☼	
अ	आ	इ/ई	उ/ऊ	ए	ऐ	ओ	औ

माँफ्हीलाई पढ्दा ♍ 🔒अमाँ , ♍♐ 🔒आमाँ भनेर पढिन्छ । तमु क्ह्यूईमा ह्रस्व र दिर्घको खासै महत्व हुदैन ।

प्रीमा (मात्राहरु)

♦	♐ ♦	● ♦	♦□	♦⚐	♦✈	♦☼	💧 ♦
क	का	कि/की	कु/कू	के	कै	को	कौ
♎	♐ ♎	♎●	□ ♎	⚐ ♎	♎✈	☼ ♎	♎💧
म	मा	मि/मी	मु	मे	मै	मो	मौ
♋	♐ ♋	♋●	♋□	♋⚐	♋✈	☼ ♋	♋💧
ब	बा	बि/बी	बु	बे	बै	बो	बौ
	♐	●	□	⚐	✈	☼	💧
	ा	ि/ी	ु / ू	े	ै	ो	ौ

प्रीमा (मात्राहरु) तमु क्ह्यूईमा जम्मा आठ वटा छन् जुन माँफ्ही (स्वर वर्ण) सँग सम्वन्धीत छ ।

खेप्ही (व्यञ्जन वर्ण)

♦	❖	◆	⌖	❍	❒	♓	♒	तमु खेमा
क	ख	ग	घ	ङ	च	छ	ज	नेपाली
♒👎	⌧	☝	☺	☞	😐	et	⧫	तमु खेमा
झ	ह	ट	ठ	ड	ढ	व	त	नेपाली
⍓	♌	⬩	☠	&	☹	♋	♏	तमु खेमा
थ	द	ध	न	प	फ	ब	भ	नेपाली
♎	□	💣	■	⌘				तमु खेमा
म	य	र	ल	स				नेपाली

खेप्ही जम्मा २९ वटा छन् । जसलाई पढ्दा ♦ 🔒 कखे , ❖ 🔒 खखे, ◆ 🔒 गखे भनेर पढन सकिन्छ ।

ल्होमा (सहयोगी वर्ण)

❄ 🖫 य ल्होमा	❄ ⬧ व य	❄ ❖ ख्य	❄ ◆ ग्य	❄⬧♐♍● क्य ाई 🖫 उता
☜ 🖫 व ल्होमा	☜⬧ क्व	☜❖ ख्व	☜◆ ग्व	☜⬧☼♑ क्व वोन 🖫 मिसाउनु
✞ 🖫 ह ल्होमा	⬧✞ क्ह	♎✞ म्ह	❒✞ च ह	&✞☠♐ फ्ना 🖫 भोली
⚐ 🖫 लैं ल्होमा	⬧⚐ कँ	☠ ⚐ नँ	⌧ ⚐ हँ	⬧♐⚐♋♐ क ाँबा 🖫 तितो
✞🖫 र ल्होमा	⬧✞ क	&✞ प्र	♌✞ द्र	⬧✞&☼✞ कफ्हो 🖫 कपाल
🖐🖫 थो ल्होमा	⬧🖐 क	❖🖐 ख	◆🖐 ग	☠&🖐■● न प्ली 🖫 थेप्चो

च्योफ्री (अंक)

🗀	🗁	🗎	🗏	🗐	🗄	⌛	⌨	🖰	✇	🗁🗀
०	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
खा	की	ङ.ही	सों	प्ली	ङ	टु	ङी	प्रे	कु	च्यु

खेमा फ्री फ्रीबा (**खेमा लिपि लेख्न**)

🗁☸

❄❍☼ ⬧♎❑ ♍♐ 🖓🖓 ⬧♐♑ ⬧♎❑ ♎✈
⬧✞●♑ ◆☼ 🖓🖓 ❄❍☼ ⬧♎❑ ♎✈ ⬧⚐♋♐ ⬧🖐❄■
☼✞ ⌘♐ ☹❑ ◆● ❄⬧♐✞■🖐⌘♐ ◆☼ 🖓🖓

ङ्यो तमु आ। तान तमु मै कीन गो। ङ्यो तमु मै केबा क्ल्ह्यो सा फु ती क्ह्याल्सा गो।
हामी गुरुङ हौं। सबै गुरुङहरु एउटै हो। हामी गुरुङहरु सृष्ट्रि भएको ठाउँ सा फु ती क्ह्याल्सा हो

🗎☸ ❖⚐♎♐ ■✈ ❄♓♐♒♐■☼ ♎☼ 🖓🖓 ❖
⚐♎♐♍● ⬧⚐⚐♋♐ ❄⬧♐⚐ ⬧♐♑ &✞■ ⬧❑♎❑ 🖓🖓
⌧✞☼⌘✈ &⚐❄♓♐ ■✈ ♎✈✞ ■■⚐ ♍💧 🖓🖓

खेमा लै छ्याजालो मो। खेमाई तेंबा क्याँ तान प्रल तुमु। ह्रोंसै पेछ्या लै म्है लले औ।
पितृलाई ढोग छ। पितृले देखाएको बाटो हिड्नु पर्छ। आफ्नो संस्कृति संस्कारलाई माया गरौं है

🗐☸ ⍓⚐♋♐ ❄❒☼🖐♋♐ ♍♐♋●■⚐ 📪 ⌧
✞♋♐ ♍♐⌧✞♋♐ ♍♐♋●■⚐ 📪 &🖐■☼♋♐ ⬧🖐❄■♐
⚐♋♐ ♍♐♋●■⚐ ❄❍☼ ⬧♐♑ ⬧✞● ◆■⚐ 🖓🖓

थेबा च्योंबा आविले, ह्रबा आह्रबा आविले, प्लोबा क्ल्याँबा आविले ङ्यो तान की तले।
ठुलो सानो नभनौं, जान्ने नजान्ने नभनौं , धनि गरिब नभनौं हामी सबै एक होऔं ॥

🗄☸ ⬧♐♑ ⬧♎❑ ♎❑ ⬧✞● ◆⌘● &✞■ &💣●💣
♎ ♋●♍●♎💣● ♑♐💣♐❑♑ ◆☺💣 ♎⌧♐⬧●♋⚐⌘
♑ ◆♍● 🖓🖓 ◆💣 ⬧✞●✞♋♐ ■♐✞◆●💣● ■⚐✞ ◆
♐⚐ ♍♐◆♋♐ ♋●♍●♎💣● ◆♎❑ ⬧●⚐ ⬧♐⌘🖐⬧●

♍♐❖♐ 👎👎 ⧫♎◻ ♎◻♍● 💣♐♒⬥♐♑● ♋●⌘● ❍
☼ ⌘🏳♋♐ &☼❖✞💣✋♋ ⧫♎◻ ♎◻ ♍♐❖♍◻⌘🏳💣🏳
⧫♎◻ ♍🏳⬥⧫♐ ❄♓♐♑■✋■🏳 ⧫■ ♍♐✞❖ 👎👎 ⧫♐
♑ ⧫♎◻ ♎◻♍● ⌘⚐◻ ♋🏳■✋■🏳 ♑♍● ⧫♎◻ ♎
◻ ❒◻ ⧫✞●💣✋♌🏳♑ ⬥✞● ⧫■ ♍♐✞❖♐⚐ 👎👎

– तान तमु मय की तसी प्रल परिरम बिइमरी नारायणगढरी महाधिवेशन तै । तर क्वीबा ल्हागिरी ल्हे ताँ आतबा बीइमरी तमु धीं कास्की आखा । तमु मयई राजधानी बीसी ङोसेबा पोखर्बा तमु आखउसेरे तमु एकता छ्यानल्ले तल अ्हाखाँ । तान तमु मयई सँय बेल्ले नई तमु मय चु त्हीर्देन क्री तल अ्हाखाँ ।

– सबै गुरुङहरु एक भएर हिड्नु पर्छ भनेर नारायणगढमा महाधिवेशन भयो । तर एकताका लागी धेरै कुरा नभएको भनि तमु धी कास्की आएन । गुरुङहरुको राजधानी भनेर चिनिने पोखराका गुरुङहरु नआए पछि गुरुङ एकता राम्रो सँग हुन सकेन । सबै गुरुङहरुको मन एकदम दुख्यो गुरुङहरु यो बेलामा पनि एकजुट हुन सकेन ।

तमु भाषामा योगदान :

तमु भाषाको जगेर्ना गर्नका लागि संस्थागत हिसाबले खासै उपलब्धी पुर्ण कार्य नभए पनि विभिन्न छिट फुट पत्रिकाहरुमा धेरै पहिला देखि हाल सम्म सा साना लेख रचना कथा कविताहरु मार्फत केहि तमुहरुले कलम चलाए पनि सर्वप्रथम २०३३ सालमा कास्की रिवान निवासी श्री देउ बहादुर तमुले तमु शव्दकोश तयार पार्नु भएको थियो जुन नेपाल राजकिय प्रज्ञा प्रतिष्ठानद्धारा प्रान्तिय भाषाहरु संकलन गर्ने शिलशिलामा प्रकाशित भएको थियो । तमु भाषामा ठुलो योगदान दिने तमु भाषा विद स्व घन बहादुर तमुले "ङ्यो नि ङ्योई क्ह्यूई" पुस्तक प्रकाशित गर्नु भयो । भाषाविद तमुले पछि आधारभुत तमु व्याकरण तयार पारी प्रज्ञा प्रतिष्ठानमा पेश गरे पछि हाल तमु भाषाका पाठ्यपुस्तकहरु कक्षा एक देखि पाँच सम्मका तयार भएका छन् । सो कार्यमा पर्वत आर्थर निवासी स्व लाल बहादुर तमुले पुनरलेखनका साथै परिमार्जन कार्यमा योगदान दिनु भयो । पाठयक्रम विकास केन्द्रबाट प्रकाशित हुने पाठ्यपुस्तक तयार गर्नमा काठमाण्डौ ललितपुर निवासी रत्न बहादुर तमुले सम्पुर्ण लेखन कार्य गर्नु भएको छ । कक्षा एकको पुस्तकको लागि देउमाया तमु लगायत अन्य तमुहरुले पनि सघाएका हुन । त्यस्तै गरि मनाङ निवासी श्री डिल्लीजङ तमुले तमु अंग्रेजी शव्दवली प्रकाशन गर्नु भयो, लमजुङ गिलुङ का पैडी इन्द्र बहादुर तमुले तमु ची लेख्नु भएको छ भने लमजुङ कै एक जना शिक्षकले गुरुङ व्याकरण प्रकाशित गर्नु भएको छ । स्व. मेख सिङ घले पनि तमु रोमन अंग्रेजी शव्दकोष लेख्नु भएको छ , त्यस्तै गरि स्व डा.रेम तमुले पनि तमु रोमन अंग्रेजी मा तमु ताँफु च्ह्योङ प्रकाशित गर्नु भएको छ । देवदह रुपन्देहीका भिम तमुले तमु क्ह्यूई लुले नामक पहिलो भाग प्रकाशित गरि दोश्रो भाग प्रकाशनको तयारीमा रहेको छ । तमु मौलिक लिपि निर्माण गरि तमु भाषालाई संरक्षण गर्न सर्वप्रथम स्याङजा एलादीका स्व पच्यू पिम बहादुर तमुले खेमा लिपिको अवधारणा ल्याउनु भयो भने त्यसलाई निर्माण गरि मुर्त रुप दिने काम बुटवल निवासी बालनरसिङ तमुले गर्नु भयो । त्यस्तै गरि कास्कीका जगनलाल तमु र होमन तमुले पनि तमु लिपिको अवधारणा प्रस्तुत गर्नु भएको छ ।

त्यस्तै गरि संस्थागत तरिकाले सबै भन्दा ठुलो योगदान रुपन्देही देवदहमा अवस्थीत देवदह मदर टङ्स एकेडेमीले दिएको छ । त्यस विद्यालयले २०५३ साल देखि विद्यालय मै तमु भाषा पठन पाठन कार्य प्रारम्भ गरि हाल सम्म तमु भाषा निरन्तर चलाई अधिराज्य भर मै तमु भाषा पढाउने पहिलो र एक मात्र विद्यालयको रुपमा रहेको छ । त्यस्तै गरि तमु बौद्ध सेवा समिति काठमाण्डौले डा.वारन ग्लोवर लगायत आधा दर्जन तमुहरुको संलग्नतामा तमु भाषाको शव्दकोश (तमु रोमन अंग्रेजी नेपाली) प्रकाशित गरेको छ । त्यस समितीले विभिन्न समयमा तमु भाषा प्रशिक्षण कार्यक्रम लगायत जिल्लाहरुमा समेत प्रशिक्षण कार्यक्रम पनि चलाउदै आएको छ । उता तमु धी नेपालले पनि तमु भाषा सम्बन्धी प्रशिक्षण कार्यक्रम विभिन्न समयमा गर्दै आएको छ भने तमु पे ल्हु संघ केन्द्रिय समितीले तमु पे छ्यालाई संरक्षण संवर्धन गर्दै आएको छ । उसले खेगीहरुको प्रशिक्षणका साथै खेगी स्कुल पनि सञ्चालन गरेको छ ।

कुनै पनि जातिको आफ्नो मौलिक पहिचान र उसको अस्तित्वलाई जिवित राख्नको लागि भाषाले महत्वपुर्ण भुमिका निर्वाह गर्दछ । तसर्थ तमुहरुले आफ्नो अस्तित्व र पहिचानको लागि तमु भाषाको संरक्षण संर्वधन गर्न आफ्नो मातृभाषा तमु क्ह्यूईलाई बचाउन लाग्नु आज आम तमुहरुको कर्तव्य रहन गएको छ ।

bhimgurung1@yahoo.com